

EVRENSEL DİNLERİN ŞAMANİZM'E YAKLAŞIMI

Mustafa ÜNAL*

*“Bitiş gördüğün baştır, mezar beşiğe aştır;
Ölü diriye eştir, düşün biraz derince.” (Atsız)*

26 Temmuz 2007'de Ecel Kuşu'na yakalanan Mehmet Cihat Özönder Hoca'nın ruhuna...

Bu kısa çalışmada, tarihsel olarak aynı bölgede art arda gelen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in kutsal kitaplarında, diğer inanç ve uygulamalara nasıl baktığı konusundaki ilkeleri temel alıp inananlarının ve temsilcilerinin görüşleri ve tavrı doğrultusunda, 18 yy.da din antropolojisi alanına dâhil olan Şamanizm olgusunun nasıl değerlendirildiğini genel çizgileriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Bunun için öncelikle dinî konuları anlayabilmek amacıyla ‘din’in ne ve nasıl olduğunu ortaya koymak gerekir. Zira, gerek ilahiyatçı gerekse de din bilimcisi olsun din konusunu tartışanların “din”den ne anladığı, çalışmalarında değişik biçimlerde kendini göstermektedir. İkinci bölümde din tarifi ve özelliklerine göre dünyada yaygın olarak görülen ve evrensel dinler sınıflaması içinde bulunan üç Sami dinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) kutsal kitaplarında “eskiler” ve “ötekiler” hakkında neler düşünüldüğünü ortaya koyacağız. Çünkü, sonraki dönemlerde ve günümüzde “eskiler” ve “ötekiler” hakkında bu ilkelere göre kanaat ortaya konulmakta, ona göre tavır sergilenmektedir. Son bölümde de buraya kadar ortaya koyduğumuz anlayış ve tavırlara göre önümüze çıkan Şamanizm değerlendirmelerini ortaya koyduktan sonra, bizim görüşlerimizi sunmaya çalışacağız.

1. Din tanımı ve Evrensel Din Temsilcilerinin Özellikleri

Din bilimlerinde ortaya konulan din tarifleri bilinmek durumundadır. Alanımızla ilgili olmasından ötürü, dinler tarihine göre bunu tanımlamak faydalı olacaktır.

Dinler tarihi açısından din; en kısa tanımıyla, kişinin “kutsalla olan ilişkisidir.” Biz bu türden ilişkiyi, bütün millî ve evrensel inanç sistemlerinde görebilmekteyiz. Kutsalın içine hem maddi hem de manevi varlık ve nesneler dâhil edilebilir. Bunlar nedir, denildiği zaman kesin bir şekilde sayılarak cevaplandırılmaz, çünkü bunlar coğrafyadan coğrafyaya, milletten millete, zamandan zamana, şartlardan şartlara değişebilmektedir.¹

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Öğr. Üyesi.

1 ELIADE, M., *Patterns in Comparative Religion*, , 2005, s. 7-10 (Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi, çev. Mustafa Ünal, Serhat Yay., Konya, s. 23-27.).

Bu özellikleri kültür tarihçileri ortaya çıkarır, din etnolojisi ve antropolojisi de formlarını ortaya koyup tasvir ve tasnif etmesi için dinler tarihine havale eder.²

Konumuzun daha anlaşılır olabilmesi için evrensel dinlerin temel özelliklerini ortaya koymak gerekir:

1. Evrensel dinler proselitisttirler yani, yayılmacıdırlar; ortaya çıkmış olduğu coğrafyanın ve toplulukların dışına çıkma yeteneğinde olup sadece bir ırka veya ulusa bağlı kalmayarak başka ırktan insanların da kendisine katılmasına izin verirler.
2. Dışarıdan kabul ettiği milletlerin daha önceden sahip olduğu birtakım inanç ve uygulamaları, kendi evrensellik tabiatı içinde “sindirme” özelliği taşır.
3. Yegâne “kurtuluş dini”, kendinden başkası değildir; bu bağlamda ortaya çıktığı coğrafyada kendinden önce ortaya çıkan dinleri “bozulmuş” olarak kabul eder; kendinden sonra çıkanları da “sapık” ilan eder. Kendinden önce çıkan dinlerden birtakım fenomenleri kendi “kurtuluş öğretisine” göre yeniden şekillendirip kurumsallaştırır; kendinden öncekilerin “eksik” veya “bozulmuş” olduğunu, kendilerinininkilerin ise “mükemmel” olduğunu kabul eder. Dolayısıyla tekâmülcü bir anlayış içinde bulunur.
4. Yayıldığı kültür ve doğa coğrafyasının genişliği oranında, değişik elemanlar ile sentetize, iç içe olma özelliğine sahiptirler. Dünyanın değişik yerlerinde yapılan dinî antropoloji, dinler tarihi ve karşılaştırmalı dinler tarihi ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarından anlaşıldığına göre, ister yerel ister evrensel olsun, hiçbir dinin saf, katıksız olmadığı anlaşılmıştır. Evrensel dinlerde, başka kültürlerden, geleneklerden ve uygarlıklardan alınan başka bir deyişle, haricî etki veya unsurların daha fazla olduğu ortaya konulmuştur.³
5. Tarihselcilik anlayışı içinde birtakım olguları, kendi zamanında anlamlandırır.⁴

Evrensel dinler ile birlikte ya da onun içinde yaşama imkânı bulabilen bir olgu daha vardır ki buna halk dini adı verilir. Halk dini, en basit deyimle, evrensel din ile birlikte geleneksel olguların sınır ötesi bölgelerde yeni bir anlayış, yorum ve şekil ile iç içe yaşatıldığı inanç ve uygulamalar biçiminde tarif edilebilir. Tam ve genel anlamıyla da halk inancı, evrensel dinin ortaya çıktığı bölgenin dışında karşılaşp da kendi bünyesine kabul ettiği yerli fenomenlerin evrenselinkiyile birlikte yaşadığı fenomenler bütününe denir. Dinler tarihi, din sosyolojisi ve din antropolojisinde buna *halk dini* veya *yaygın*

2 BIANCHI, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, çev. Mustafa Ünal, Kayseri, 1999, s. 20-24.

3 ELIADE, M., *Patterns in Comparative Religion*, tr. Rosemary Sheed, London, 1971, s. 7-10.

4 SMART, N., *The World's Religions Old Traditions and Modern Transformations*, Cambridge, 1989, Part II.

din de denilmektedir.⁵ En pratik bakış açısıyla, değişik mezheplere ayrılan bütün dinlerde halk dinlerinin bulunduğunu ve bulunacağını söyleyebiliriz.

Bunun yanında da resmî ya da kitabi din kavramı bulunmaktadır. Resmî/ kitabi din, din kurucularının bizzat kendilerinin veya Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla insanlara bildirdiği ve bunlara dayanarak ilgili din bilginlerinin üzerinde tartıştıktan sonra "dinîdir" hükmünü verdikleri olgulardır.⁶

Halk dini, ülkemizde hem günlük ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren hem de düzensiz ya da pek nadir yapan ama kendini "Müslüman" olarak tanımlayan kimselerin inanç ve uygulamalarını ihtiva etmektedir. Burada, insanların günlük hayatında sergiledikleri inanç ve uygulamaların, iman edilen dinin resmî öğretilerine uysa da uymasa da, genel dinler tarihi araştırma yöntemlerine göre, "dinî" olarak nitelendirildiğini belirtmemizde yarar vardır.⁷

Dinler tarihçileri için "halk dini" deyimi, aşağılayıcı, küçük düşürücü bir deyim olmayıp tasvir edici bir adlandırmadır; yani, dinler tarihinde resmî din nasıl tasvir ediliyorsa halk dini de aynı yöntem üzere tasvir edilir; hakkında "doğrudur", "yanlıştır", "haktır", "batıldır" gibi hükümlerde bulunulmaz ve içindeki inanç ve pratikler "dinî" olarak nitelendirilir.⁸

İşte bu noktada, bölgemizde ve dünyada yaygın olarak kabul edilen üç Sami din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın da yukarıda verdiğimiz evrensel dinlerin özelliklerini taşıyan birer resmî ya da kitabi din olduklarını söyledikten sonra bunların kutsal kitaplarından başlayarak dinî ve resmî temsilcilerinin diğer dinlere bakışını sırasıyla ortaya koymaya çalışacağız. Şimdi, aşağıda vereceğimiz kutsal kitap alıntılarının, haklı olarak Şamanizm ile ne alakası var gibi bir soru sorulabilir. Bunun için şöyle bir açıklama yapabiliriz: Bütün kutsal kitaplar ve inananları, aynı coğrafyada kendinden önce görülen kitabı tamamen reddetmeyip "bozulmuş" olduklarını, geçerliliğini yitirdiğini ve "öteki" olduklarını kabul eder; kendinden sonra ortaya çıkan din ve kitapları ise, "sapkın" olarak kabul eder. Bu bilgiye dayanarak ileride yapılacak analogik değerlendirmeler de aynı sonucu doğuracağı için kutsal metinlerin temel ilkelerini sırayla ortaya koymak gerekir.

2.a. Yahudi kutsal kitabı Eski Ahit'te, İsrail Oğullarının yalnızca Tanrı Yehova'ya inanmaları, tapınmaları ve onun gösterdiği yoldan gitmeleri tavsiye edilir, bunun karşısında put yapanlar ve bunlara tapanlar şiddetle kınanır:

"Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allah'ın Yehova benim. Karşımda başka ilahların olmayacaktır. Kendin için oyma put, yukarıda

5 VRIJHOF, P. H. and WAARDENBURG, J. (eds.), *Official and Popular Religion*, New York, 1979; MENSCHING, Gustav, *Dini Sosyoloji* (çev. Mehmet Aydın), Konya, 1994; WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi* (çev. Ünver Güney), Kayseri, 1990.

6 ÜNAL, M., "Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi", *FÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı, S. 5, Elazığ, 2000, s. 227-242.

7 BIANCHI, U., *History of Religions*, Leiden, 1975, s. 5-9.

8 BIANCHI, s. 180-181.

göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlara eğilmeyeceksin; çünkü ben, senin Allah'ın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ayıran, ... emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allah'ım."⁹

Eski Ahit'in başka bir yerinde de diğer kültler ve tanrıların çıkışı eleştirel, reddiyeci ve savunmacı bir tarzda değerlendirilir ki, bununla kendi kurtuluş öğretilerinin doğruluğu ispatlanmaya çalışılır: İsrail Oğullarının Tanrı Yehova'nın peşinden gidenlerin kurtuluşa ereceği¹⁰; puta tapanların helak olacağı anlatılıp¹¹ Tanrı ile İsrail Oğullarının ahitleşmesinde Tanrı Yehova, onlara bütün iyilikleri vadetmiş, ancak daha sonra onların şımarmasından, ahlaksızlığı rehber edinmelerinden ve başka tanrıların peşinden gitmelerinden sonra, Rab Yehova'nın onları şiddetli bir biçimde cezalandırdığı ifadelerinde¹² diğerlerine karşı kesin tavrını açıkça gösterir.

2.b. Hristiyanların ötekilere karşı tutumu da Yeni Ahit'te anlatılan Hristiyan kurtuluş öğretisi doğrultusunda şekillenir. Bu öğretiye göre, *kurtuluş*'un tek adresi, Yahudiler tarafından çarmıha gerilen ve Allah'ın kendisini hem Rab hem Mesih yaptığı İsa'dır. Bunun dışında bir kurtuluş yoktur;¹³ putçuluk ve onlara kurban kesenler yerilir ve putlar cinlerle eşit görülür.¹⁴ Biraz daha ileri gidilirse, Hristiyan mezhepleri bile kendi aralarında tekfirleşme içine girerek biri diğerini cehenneme atmaktadır. En son örneği şudur: 10 Temmuz 2007'de Katolik Kilisesinin ruhani başkanı Papa Benedict, Katolik Kilisesi dışındaki kiliselerin geçersiz olduğunu yıllar sonra yeniden ilan etmiştir.

2.c. İslam için de aynı durum söz konusudur. Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinde anlatılanlara göre, insanlar ancak Allah'ın tavsiye ettiği yolda yaşarlarsa kurtuluşa erebilecektir. Kur'an'da belirtildiğine göre, insanın her iki dünyadaki ihtiyacını karşılayan yegâne din İslam olup ondan başka bir din tanıyan kimsenin bu tutumu, Allah katında geçersiz sayılır ve o kimse ahirette ziyan edenlerden olur. Diğer Sami dinler gibi, İslam da putlara tapınmayı kesinlikle yasaklamış olup bu tavır içinde bulunanlar da ahirette cezalandırılacaktır.¹⁵

Bu şekilde aktardığımız dinlerin başkalarına karşı tutumu, söz konusu bu kitaplara inananlar tarafından da ilerleyen zamanlarda sürdürülmüştür. Özellikle de cihan hâkimiyeti ülküsüne sahip ulusların, o gücün kendisinde oluştuğunu fark ettiği zaman, benimsemiş oldukları evrensel veya yayılmacı karaktere sahip dini, düşman tarafa karşı kullandıkları, tarihin değişik

9 Çıkış, 20:2-6.

10 Mika, 4:1-5.

11 Mezmurlar, 106: 34-7 ve 115:3-8.

12 Hezekiel, 16, 10:5.

13 Resullerin İşleri, 2: 39-47; 4:12; 17:30.

14 I. Korintoslular, 10:18-20.

15 Al-i İmran, 85; Yunus, 18; Necm, 19-20.

dönemlerinde görülmüştür. Bu bağlamda, geçmiş dinsel veya kültürel inanç ve uygulamalar yok edilmeye çalışılmıştır. Bu tür davranışlar hemen hemen dünyanın her yerinde görülmüştür.

Örneğin, 8, 9. ve takip eden yüzyıllarda Saksonlar, Hristiyanlığı bir araç olarak kullanmışlar ve tabiiyetin sembolü olarak herkesin vaftiz olmasını emretmişler ve eski geleneksel veya pagan kültürlere ait inanç ve uygulamaları yasaklamışlar, aksi şekilde davrananlar, otoriteleri yerleştirilinceye kadar, topluca katledilmiştir. Benzer tutum Norveç kralları Olaf Tryggvason (996-1080) ve Kahraman Olof (1015-1030) tarafından sergilenmiştir.¹⁶ Hristiyanlığın kuzey batı kanadında durum böyle iken, doğu kanadında da aynı tutum, Hristiyanlar tarafından Hristiyanlığı kabul etmemekte direnen yahut kabul edip de aynı zamanda geleneksel uygulamalarını devam ettirmek isteyen Kafkasya Türklerine karşı sergilenmekteydi. Bizanslıların tazyiki sonucu, Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalan Arsak Türklerinin hakanı Baça Han, Hristiyanlık dışında kalan bütün uygulamaları, özellikle geleneksel Gök Tanrı inancı etrafındaki en önemli uygulamalardan olan *yuğ törenini* yasaklamış ve bununla ilgili olarak *“Her kim evinde yuğ töreni düzenlerse, elleri bağlı olduğu hâlde Han’ın huzuruna getirilecek ve öldürülecektir.”* emrini çıkarmış ve ayrıca insanların altında toplanarak Tanrı’ya dua ettikleri, kurban sundukları kutsal ağaçları kestirmiştir.¹⁷

İslam kanadında da durum farklı değildi. Müslüman Araplar askerî, iktisadi ve siyasi bakımdan güçlenip uzak ülkeleri ele geçirmeye başladıkları zamanlar, aynı davranışları başka uluslara karşı sergilemişlerdir. 7 ve 8. yüzyıllarda Müslüman Arap komutanlar (Ubeydullah b. Ziyad 674’te, Aslam b. Zura 676’da, Salm b. Ziyad 680’de, Mesleme b. Abdülmelik 709, 711, 726 ve 728’de, Cerrah b. Abdullah el-Hakemi 730 ve 731’de), kuzeye ve doğuya sefer düzenlemeye başladıklarında, Hazar ve Uygur hakanlarına İslam’ı kabul etmeleri için baskı uygulamışlar ve kan dökmüşlerdir.¹⁸

İslamiyet’in yayılmaya başlamasıyla birlikte İslam’ı kabul eden ulusların İslam öncesi eski inanç, âdet, örf ve uygulamaları, -hatta Araplar arasında- tatbik edilmesi kesilmedi, devam etti. Müslümanlar arasında veya gayrimüslimler tarafından, Müslümanların “çevre”sinde uygulanan, İslam öncesi birtakım davranış biçimleri (sihir, büyü, korunmalar vs.) “dinî” anlamda tartışılmaya ve üzerinde “fikhî” hükümler verilmeye başlamıştır. Yani geleneksel dönemde halk tarafından inanılan ve uygulanan fiillerin bir kısmı “İslamî” değildir denilerek “resmî” inanç ve uygulama “formu” oluşturulmuştur. Bu form

16 HUISMAN, J. A., “Christianity and Germanic Religion”, *Official and Popular Religion*, ... s. 55-70.

17 SEYİDOV, Mireli, *Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken*, Bakı, 1989, s. 343, 348, 353.

18 DUNLOP, D. M., “The Khazars”, *The World History of the Jewish People*, 10, ed. C. Roth, London, 1966, s. 325-326; MINORSKY, V., “Khazars and the Turks in the Akam al-Marjan”, *BSOAS*, 9/1, London, 1973, s. 141-150; KUZGUN, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara, 1985, s. 30, 33.

gerçekleştirilirken “ölçü” olarak, yeri geldikçe bu tür inanç ve uygulamaları kötüleyen veya yasaklayan Kur’an ve Hz. Peygamber’in birtakım uydurma hadisleri veya Arap uygulamaları kullanılmıştır.¹⁹

Askerî ve siyasi bakımdan benzer örnekleri her milletin tarihinde bol bol görebiliriz.

Evrensel dinlerin halk dinleri içinde gördüğü Şamanik öğeleri, yukarıda verdiğimiz kutsal kitaplardaki tavrına dayanarak kültürel ve dinî baskılar uygulamak suretiyle ortadan kaldırmayı hâlâ amaçlamaktadır. Bunun için de Şamanizm için kullanılan aşağılayıcı ve küçük düşürücü nitelendirmeler, en çok tercih edilen mücadele biçimlerindendir. Bunun en baştaki örneğinin Abdülkadir İnan’ın çalışmaları olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.²⁰ Onun bu çalışmalarında geleneksel birtakım inanç ve uygulamalar, inceden inceye İslam ile karşı karşıya getirilerek Müslüman halkın söz konusu rit ve ritüellerden uzaklaşması ve hatta düşmanca bir tavır içinde kalmaları mecbur bırakılmış olduğu görülür. Ayrıca, ülkemizde dinler tarihçileri bile Türklerin kurumsallaştırıp sahip olduğu millî inanç ve uygulamaları adlandırırken aşağılayıcı ve dışlayıcı adlar kullanmaktadırlar. Bunun en son örneği Şinasi Gündüz tarafından hazırlanıp Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan “Yaşayan Dünya Dinleri” adlı kitabın Harun Güngör Hocamız tarafından kaleme alınan 16. bölümünde yaşanmıştır. Burada “Geleneksel Türk Dini” başlığı ve adı baştan sona değiştirilip “Eski Türk Dini” adı verilerek dışlayıcı bir tavır ortaya konulmuştur.

Batıda da evrensel dinlerin günlük hayatta egemen olduğu ülkelerin din adamları, söz konusu ülkenin sahip olduğu ilgili dini korumak adına, geleneksel kültüründe var olan Şamanik öğeleri paganik, batıl inanç, hurafe gibi nitelendirmelerle dışlamaya çalışmaktadırlar. Ancak Orta ve Kuzey Avrupa’da görülen Ester ve Noel gibi eski paganik fenomenler Krismis ve Paskalya adlarını alarak Hristiyanlaştırılmış biçimde günlük hayatta varlıkları devam ettirebilmiştir.

1. Şamanizm Tanımlamaları ve Çalışmaları

19. yüzyılın sonuna doğru, bilim dünyasında anılmaya başlayan Şaman ve Şamanizm kavramlarının, başlangıçta olduğu gibi günümüzde de tanımlanma sorunu bulunmakta olup genel kabul gören bir tanım yapılamamıştır. Tanım ve öğelerinin belirlenip tipolojilerinin ve morfolojilerinin coğrafyadan coğrafyaya, kültürden kültüre gösterdiği değişikliğe göre ortaya konacak herhangi bir çalışma yapılmamış olup sadece Şaman’ın cemaatine sergilediği

19 AKOĞLU, Muharrem, *Cahiliyye Dönemi Arap Kültürü’nün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995, s. 1-2, 29-33, 49-52.

20 İNAN, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, TTKB, 1986; İNAN, A., *Makaleler ve İncelemeler I, II*, Ankara, TTKY, 1991.

birtakım büyüsel davranışlar ile söz konusu topluluğun uygarlık seviyesi dikkate alınarak aşağılayıcı birtakım kısır tanımlamalar yapılmaktadır. Aslına bakılacak olursa tanımı ve değerlendirmesi gayet basit olan bu kavram, evrensel din temsilcileri tarafından kasıtlı olarak dışlayıcı ve reddiyeci tarzda ele alınıp değerlendirilmektedir.

Bu kavram Batı dünyasında söz konusu edildiği zaman görülecektir ki, kesinlikle “uygar”, “uygarlık”, “ilkel”, “ilkellik” gibi yargı anlamı bulunan terimler tercih edilmektedir. Son zamanlarda Amerika’da “kasıtlı” olarak Şamanizm lehine yapılan araştırmalar hariç tutulacak olursa Şamanizm ile ilgili bütün tanımlama ve değerlendirmeler, “aşağılayıcı” nitelikte hüküm ifadeleri içermektedir.

Hâlbuki, tanımlama ve değerlendirme hakkı bakımından “dinler tarihi” disiplini öncelikli hakka sahiptir. Zira, dinler tarihi olumlu ya da olumsuz yargı ifadeleri kullanmadan elindeki bütün verileri “dinî” nitelendirmesiyle ele alıp değerlendirerek “daha kabul edilebilir” bir tanım ortaya koyma yeteneğindedir.

Batılı din bilimcileri, ortaya koydukları bilim siyaseti doğrultusunda, bağlı bulundukları dinlerin yararına olabilecek tutum belirlemektedirler. Bu bağlamda “Şamanizm”i de bu yönde tanımlamakta ve tutum sergilemektedirler. Batılı din bilimi adamları evrensel ile tersi olan yerelliği adlandıırırlarken iki ayrı kavram kullanırlar ama bunun her ikisi de gizliden gizliye “reddiye”, “hakaret” ve “aşağılama” anlamı içerir. Bu kavramlar genelde “batıl inanç”, “putperestlik; özelde ise “ilkel din” ve “halk dini”dir. Bu kavramlardan birincisi her dilde de hem uygarlık hem de kültür bakımından geri kalmışlığı ifade eder. İkinci kavramda da eğitimsizliğin ifadesi vurgulanmaktadır.

Bu türden yargı ifadeleriyle dolu normatif Şamanizm tanımlamaları, tipoloji ve morfolojileri bakımından da belli bir yere konulamamaktadır. Amerikalı antropologlar Şamanizm’i, günlük hayatta Şaman’ın büyü yaparak fiziksel ve ruhsal bakımdan hasta insanları iyileştirmesi, birtakım nesnelerle ünsiyet kurarak insan ile tanrısal varlıklar arasında bağlantıyı kurması olarak tanımlarlarken, Şaman’ın her ne kadar geleneksel yollarla işinde uzmanlaşmış olsa da bunun muhataplarının ya da “müşterilerinin” tamamen okumamış, eğitimsiz, cahil kimseler olduğunu sık sık vurgulamaktadırlar. Amerikalılar doğru olarak Şamanizm’in sadece Sibiry ve Altay bölgesi halkları arasında görülmeyip dünyanın her yerinde bulunabileceğini ileri sürmektedirler. Şamanlar hakkındaki görüşleri de başta işaret ettiğimiz gibi, aşağılayıcı türden olup Şamanlar zihinsel ve fiziksel hastalıkları olan şizofrenik kimseler biçiminde tarif edilirler.²¹ Örneğin Eduardo Viveiros de Castro, Şamanların avcı ve tarım toplumlarının günlük hayatlarında önemli olan meteoroloji ile

21 WALLACE, Anthony F. C., *Religion An Anthropological View*, New York, 1966, s. 86, 117-126, 145-156.

ilgili birtakım “uyutma” ayinleri yaptıklarını, birtakım hayvanların kılığına girdiklerini belirtirken,²² Waldemar Bogoras da Şamanların hitap ettiği topluluğun henüz göçebe durumundaki toplayıcı, vahşi ve hasta kalabalıklar olduğu, Şaman’ın da bu serseri topluluğa bereket duaları yaparak onları uyutan medyum olduğunu ileri sürer.²³

Yakın zamana kadar Amerika kültür siyaseti bu yönde iken, son yıllarda Amerika yerlileri arasında Budizm ve İslam’ın yaygın biçimde kabul edilmesi, kültür stratejistlerini endişelendirmiş ve Yerlilerin “yabancı” dinlere kaymasını engellemek, en azından asgari ölçüde tutabilmek için Yerlilerin dinlerinin Şamanizm olduğu yönünde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Son yıllarda dinler tarihi ve din antropolojisi alanlarında yapılan çalışmalarda Şaman ve Şamanizm’in tasvir ve tanımı değiştirilmiştir. Şaman artık dünyanın uçsuz bucaksız herhangi bir yerinde etrafına topladığı bir avuç bunak serseriye eğlendiren veya göklerde gezdiren büyücü hekim olmayıp kalabalık ve gelişmiş toplulukların ruhsal bozukluklarını tedavi eden “geleneksel tedavi uzmanı” olmuştur. Şamanizm de artık, ruhsal sıkıntılardan uzaklaşmanın, ruhsal rahatlamanın yeni tekniği biçiminde tanıtılarak, Yerlilerin çok eski ve derin bir kültüre sahip olduklarına işaret ederek gururlarının okşanmasına yardımcı olan yeni bir yoldur.²⁴

Amerikalı Şaman araştırmacıları yukarıda bahsettiğimiz nedene dayalı olarak Altay, Sibirya ve Tuvalı ilgililerle bir araya gelerek Şamanizm’in kökenlerini, diğer rit ve ritüelleri sağlam temellere oturtmak için ortak çalışmalar yapmaktadırlar. Bunların ilkinin 1993 yılında Tuva’da Fin, Kanadalı ve Avusturyalı Şamanologların da katılımıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantılarda Şamanizm’in Sovyet döneminde militan ateizm baskısı altında ne kadar zayıflatıldığı, neredeyse yok olmak üzere olduğu, bundan böyle daha da canlandırılması gerektiği yönünde görüş birliğine varılmıştır.²⁵

Sovyet dönemi ve Avrupalı araştırmacılar da Şamanizm’i Amerikalılar gibi, kendileri modern çağda olan ama ilkel bir biçimde yaşayan toplulukların ilkel bir büyüsel-mistik hayat tarzları olduğu yönünde görüş bildirmektedirler. Dilleri ve teknikleri değişik olsa da Şamanizm’in dinsel-büyüsel-mistik örgüsünün dünyanın her yerinde, hayatın her anını içine aldığı ortaya konmaktadır. Sovyet araştırmacıları 1980’lerin sonuna kadar Şamanları, eski inançların bir kısmını bilen ve onları muhataplarına ruhsal birtakım rit ve ritüeller sunarak anlatan bunak kimseler olarak tanımlarken, Şamanizm’i de

22 DE CASTRO, Eduardo Viveiros, “Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism”, *A Reader in the Anthropology of Religion*, ed. Michael Lambek, USA, UK., 2005, s. 306-326.

23 BOGORAS, Waldemar, “Shamanistic Performance in the Inner Room”, *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, ed. William A. Lessa, Evon Z. Vogt, N. York, London, 1972, s. 381-387.

24 BOWIE, Fiona, *The Anthropology of Religion*, Blackwell USA, UK, 2002, s. 190-218; Michael Harner, Şaman’ın Yolu, tr. Asena Atlas.

25 Bu toplantı ile ilgili olarak Rus ve İngiliz dillerinde yayınlanan *Shamanism in Tuva* adlı tanıtım ve bilgilendirme kitapçığı bulunmaktadır.

bilim ve mantık çağında yeniden doğmaya çalışan ama Sovyet baskısıyla son bulan halk hekimliği biçiminde tarif etmişlerdir.²⁶

Sovyet döneminin en önemli etnograflarından olup Kazakistan, Özbekistan ve Sibirya'da Şamanizm üzerine alan araştırmaları yapan Rus kökenli Viladimir Nikolaeviç Basilov, kendinden önceki ve çağdaşı olan araştırmacıların Şamanizm hakkındaki olumsuz görüşlerini kabul etmemiş gibi görünmekle birlikte yumuşak bir söyleyişle bayılma, çıldırma, sara (tutarık), yanılsama ve ruhlarla dalaşma veya anlaşma gibi “Şamanizm hastalığının” Şaman adayları için kaçınılmaz olduğunu ileri sürerek Marksist düşüncüyü benimsemiştir.²⁷

Nikolay Alekseyeviç Alekseev de Sibirya halkları arasında yapmış olduğu alan araştırması sonucuna göre Şamanizm'i her ne kadar bir din olarak tanımlasa da din olarak tasvir ettiği olgular daha çok Şaman'ın simgesel cin çıkartma, ruh çağırma, ruh hastalarını tedavi etme, vb. seanslar etrafında yoğunlaşmakta olup diğerleri gibi “olumsuz” yaklaşımını” ortaya koymaktadır.²⁸

Yaptığı alan araştırmalarında bilimsel ilkeleri büyük oranda uygulayıp içinde bulunduğu ideolojik ortamın etkisini eserinde yansıtmayan A. V. Anohin (ö. 1931), hakkında araştırmalar yaptığı Altay ve Sibirya Türklerinin günlük hayatında görülen inanç ve uygulamalar bütünü her ne kadar Şamanizm olarak adlandırmış olsa da bura halklarının ruh ve Tanrı inançlarından başlayarak insanın ve dünyanın yaratılışı, insanın ölümü ile ilgili inanç ve uygulamalar, kurban, dualar, atalar kültü ve Şaman'ın giyim kuşamı ve bulunduğu çevredeki etkilerini sistemli bir biçimde araştırıp değerlendirmiş olup Şamanizm'i diğer antropolog ve etnologların yaptığı gibi serserilik ve ilkelik olarak kabul etmekten daha ziyade kurumlar arasında ilişkilerin güçlü bir biçimde sağlandığı sistem olarak kabul eder.²⁹

Ülkemizde akademik anlamda Şamanizm hakkında yayın yapan araştırmacı, Sovyet bilim adamlarının topladığı bilgi ve bulguları derleyerek bu konuyu Türk kamuoyuna tanıtan kimse Abdülkadir İnan'dır. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, Onun *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* adlı meşhur eseri, Anohin tarzında sistemleştirilmiş olup ilgili inanç ve uygulamalar yüksek kültürlü mantık bağı içinde takdim edilmiş, derleme türünde güzel bir çalışmadır. Kitabın dokuz ve onuncu bölümlerinde konu edilen Şaman hakkında verdiği otacı, efsuncu, büyücü gibi görevine

26 BALZER, Marjorie Mandelstam, “Introduction”, *Shamanism Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia*, New York, London, 1990, s. xi.

27 BASILOV, V. N., “Chosen by the Spirit”, *Shamanism Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia*, New York, London, 1990, 3-48.

28 ALEKSEEV, N. A., “Shamanism Among the Turkic Peoples of Siberia Shamans and Their Religious Practices”, *Shamanism Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia*, New York, London, 1990, s. 49-109.

29 ANOHIN, A. V., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006.

bağlı adlandırmaların dışında olumsuz bir anlam yüklemeyi iken, özellikle Diyanet dergilerinde yazmış olduğu makalelerde İslam'ı savunmak adına kendisinin Şamanizm dediği Geleneksel Türk İnancının Türk coğrafyasında rastladığı ve canlı olarak tutulan birtakım inanç ve uygulamalarını şiddetle reddedip terk edilmesini tavsiye etmiştir.

Yusuf Ziya Yörükân'ın *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* adlı çalışması, aslında bizim geleneksel Türk dini dediğimiz inanç ve uygulamalar bütünüünün Sünni ve Alevi İslam içinde günümüze ulaşabilmiş olanlarının hatırlatılması biçiminde hazırlanmış olup savunmacı özelliğe sahiptir.

Yukarıda verdiğimiz Şamanizm çalışmalarında görüldüğü üzere, üzerinde ortak tanım ve tiplendirme yapılamayan ama dünyanın değişik yerlerinde Şaman'ın tedavi, büyü ve ruhsal birtakım uygulamalarını içine alan seanslara dayanılarak Şamanizm adı verilen ama bu seansların dışında kalan inanç ve uygulamalar bütünü bulunmaktadır ki biz buna burada yerel dinler ya da aşağıda üzerinde duracağımız halk dini adını veriyoruz. Bu inanç ve uygulamalar evrensel dinler tarafından baskı altına alınıp yok edilmeye çalışıldığından dolayı dünyanın hiçbir yerinde bir bütün olarak değil de evrensel dinlerin içinde parça parça kalıntılar biçiminde varlığını devam ettirmekte olup halk dini veya paganik öğeler diye ele alınırlar.

Sonuç ve Değerlendirme: Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız üzere, antropologların Şamanizm çalışmaları sırasında yaptıkları gözlemler sonucunda Şamanları bunak, deli, mecnun, serseri, tutarıklı (saralı, epilepsili), kendisine benzer hasta kimseleri tedavi eden, büyücü, sihirbaz gibi aşağılayıcı yargı ifadeleri, bilimsellik adına kabul edilemez bir sonuçtur. Hâlbuki, bir sistem içinde toplumsal bir görevi olan din görevlisi başkası tarafından yargılanmayı hak etmemektedir. Şaman ve Şamanizm, dağınıklığın ve ilkelliğin görüntüsü olarak sunulup tanıtılmaya çalışılmaktadır, ancak dinler tarihi disiplinine göre Şamanizm bir bütün olarak ele alındığında, kurumları arasında mantık zinciri oldukça güçlü olduğu aralarında kopukluk bulunmadığı görülecektir. Böyle olan sistemler dinler tarihinde gelişmiş dinler olarak değerlendirilirler. Sayın Prof.Dr. Harun Güngör'ün de tebliğinde belirttiği gibi en azından Türkler arasındaki Şamanizm'in temel inançlarının Gök Tanrı, tabiat güçleri, atalar kültü ve kozmoloji ve yaratılış; temel ibadetlerinin de ferdî dua etme ve kurban sunma biçiminde; Şamanların da günlük hayatın bazı öğelerinde yol gösterici ve görevli olduğu biçiminde bir sisteme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bize gösteriyor ki adına her ne kadar Şamanizm denilse de geleneksel din sistemlerinin bir kısmı ilkel olmayıp gelişmiş din kategorisinde ele alınabilecektir.

Dışlayıcı din adamları ve din adamı tarzında tavır sergileyen kimseler tarafından geleneksel inanç ve uygulamalar hurafe, batıl inanç, bidat gibi adlandırmalarla söz konusu edilmektedir. Bu tanımlamalar, İslam inancına

sahip saf kimselerin kalbinde şüpheler uyandırmaktadır. Hâlbuki, başta da söylediğimiz gibi, evrensel dinlerin temel özelliklerinden olan senkretizm anlayışı içerisinde bu tanımlamalara giren inanç ve uygulamaların halk inançları adı altında İslamî motiflerle zenginleşmesini sağlayarak İslam dairesi içinde daha da yaygınlaşıp yaşatılmasına imkân verilmelidir. Şurası da unutulmamalıdır ki, Türk coğrafyasında tespit edilen inanç ve uygulamaların İslam'a karşı alternatif bir atmosfer içinde olduğunu söyleyemeyiz. İslam'a karşı imiş gibi göstermeler, başka kültürlerdeki motiflerle benzeşik gibi göstererek zoraki değerlendirmenin sonucudur. Bunun en şiddetlisi, en ağırı yukarıdaki tanımlamalar içine sokarak “şirk” dairesinde değerlendirilen inanç ve uygulamalardır. Biz bunu Türk inanç ve kültür tarihine baktığımız zaman kolayca görebiliriz.³⁰

30 Bu konu ile ilgili her bir fenomenin fenomenolojik değerlendirme ile sonucunun ortaya konulması gerekir ki bizim değişik dergi ve sempozyum bildiri kitaplarında yayımladığımız çalışmalarda fenomenolojik sonuçlara ulaşılmıştır.

